

BALADA O MARKU KRALJEVIĆU I BRATU
MU ANDRIJAŠU*

MAJA BOŠKOVIĆ-STULLI

DVA mi sta siromaha dugo vrime drugovala,
lipo ti sta drugovala i lipo se drugovala,
lipo plinke dilila i lipo se razdiljala,
i razdiliv se opet se sazivala.

Već mi nigda zarobiše tri junačke dobre konje,
dva siromaha
tere sta dva konjica mnogo lipo razdilila.

O tretjega ne mogoše junaci se pogoditi,
negli su se razgnjivala i mnogo se sapsovala.

Ono to mi ne bihu, družino, dva siromaha,
da jedno mi biše vitez Marko Kraljeviću,
vitez Marko Kraljeviću i brajen mu Andrijašu,
mladi vitezi.

Tuj si Marko potarže svitlu sablju pozlačenu
i udari Andrijaša brajena u sardašce.

On mi ranjen prionu za njegovu desnu ruku
tere knezu Marku po tihora besijaše:

Jeda mi te mogu, mili brate, umoliti,
nemoj to mi vaditi sabljice iz sardašca,
mili brajene,

dokle ti ne naručam do dvi i do tri beside.

Kada dojdeš, kneže Marko, k našoj majci junačkoj,
nemoj to joj, ja te molim, kriva dila učiniti,
i moj dil ćeš podati, kneže Marko, našoj majci,
zašto si ga nigdar veće od mene ne dočeka.

Ako li te bude mila majka uprašati,
viteže Marko:

Što mi ti je, sinko, sabljica sva karvava?,
nemoj to joj, mili brate, sve istinu kazovati
ni naju majku nikako zlovoljiti,

* Referat održan na Znanstvenom savjetovanju u povodu 400-godišnjice izlaska *Ribanja i ribarskog prigovaranja* u Zagrebu 9. studenog 1968.

da reci to ovako našoj majci junačkoj:
Susrite me, mila majko, jedan tihi jelenčac,
koji mi se ne hti sa drumka ukloniti.

junačka majko,
ni on meni, mila majko, ni ja njemu.
I tuj stavši potargoh moju sablju junačku
i udarih tihoga jelenka u sardašce,
i kada ja pogledah onoga tiha jelenka,
gdi se htiše na drumku s dušicom razdiliti,
vide mi ga milo biše kako mojega brajena,
tihoga jelenka,
i da bi mi na povrate, ne bih ti ga zagubio.
I kada te jošće bude naju majka uprašati:
Da gdi ti je, kneže Marko, tvoj brajen Andrijašu?,
ne reci mi našoj majci istine po ništore;
ostao je, reci, junak, mila majko, u tujoj zemlji,
iz koje se ne može od milin'ja odiliti

Andrijašu;
onde mi je obljubio jednu gizdavu devojku.
I odkle je junak tuj devojku obljubio,
nikad veće nije pošal sa mnome vojevati,
i sa mnome nije veće ni plinka razdilio.
Ona t' mu je dala mnoga bil'ja nepoznana
i onoga vinca junaku od zabitja,

gizdava devojka.
Li uskori mu se hoćeš, mila majko, nadijati.
A kad na te napadu gusari u carnoj gori,
nemoj to se prid njimi, mili brate, pripadnuti,
da iz glasa poklikni brajena Andrijaša.
Bud da me ćeš zaman, brate, pri potribi klikovati,
kada mi te začuju moje ime klikujući

kleti gusari,
taj čas će se od tebe junaci razbignuti,
kako su se vadaokrat, brajene, razbigovali,
kada su te začuli moje ime klikovati;
a neka da ti vidi tvoja ljubima družina,
koji me si tvoga brata brez krivine zagubio!
Veseli budi, gospodaru, i vesela ti družina,
naš gospodaru,
ova pisan da bude tvoj milosti na počten'je!¹

¹ Petar Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*. Izd. Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1951, str. 42-44.

U ovoj čudnoj narodnoj baladi o kojoj je nedavnih dana s razumijevanjem napisano da se njena »vrijednost nameće očitošću koja čini suvišnim svako raspravljanje«,² zapravo ipak toliko toga, od časa kada je zapisana pa do danas, ostaje nedorečeno i zagonetno, izloženo sumnjama svih vrsta, da raspravljanje o njoj u danima proslave Hektorovičeva *Ribanja* ipak neće biti suvišno i možda će pripomoći tome da se njezina vrijednost i izvornost očitije predoče.

Sumnja se u to da li je ona narodna, ili ju je pjesnik slobodno prepjevao; nagađa se raznolično o njezinu podrijetlu; njezina se pjesnička vrijednost dovodi u pitanje; njezin je napjev nametnuo brojne otvorene probleme . . .

A svako od tih pitanja važi ne samo za bugaršticu o Marku i Andrijašu i onu o Radosavu Siverincu, ta dva prva poznata primjera pjesama-bugarštica, koja su nam se sačuvala zahvaljujući Hektorovičevu osjećaju za ljepotu tih pjesama, nego se ista pitanja u širem smislu odnose i na cijeli fenomen bugarštice – pjesme metrički neujednačenog dugoga stiha, koja se prvi put pojavila u Hektorovičevu djelu, pa zatim u Barakovičevu, da bismo je susreli u jednom zapisu Petra Zrinjskoga te u nizu rukopisnih svjedočanstava dubrovačkih i bokokotorskih zapisivača 17. i prve polovine 18. stoljeća, kada su se te pjesme konačno i ugasile.

»U bugaršticama ove knjige najviše u oči pada njina uvelost, i neka mlitavost, prema živjoi snazi i bodrosti deseterca, zatim nedostatak prave poetske ljepote . . .«; » . . . njihov duboki upadak već u 16. 17. vijeku. Jer njihova uvelost, iznurenost i praznina pri svježem desetercu opominje na okorjela starca . . .« – tako je o bugaršticama pisao Bogišić, čovjek koji je, poslije Miklošičeve manje zbirke, objavio do danas najpotpuniju zbirku bugarštica i prvu opsežnu i ozbiljnu raspravu o njima.³

Prema Vatroslavu Jagiću u bugaršticama se također »opaža neka klonulost i staračka slabost; cvjetovi su već bili počeli venuti kad su ubrani«. U bugaršticama koje su do nas došle vidi Jagić »izbljedjele tragove nekadašnje ljepote«.⁴

² Frano Čale, *O jedinstvu nadahnuća u »Ribanju i ribarskom prigovaranju*«, »Forum«, Zagreb 1968, br. 9, str. 420.

³ *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*. Sabrao i na svijet izdao V. Bogišić. Knjiga prva, sa raspravom o »bugaršticama« i s rječnikom, Beograd 1878, str. 61 i 74.

⁴ Vatroslav Jagić, *Južnoslavenska narodna epika u prošlosti*. U knjizi: V. Jagić, *Rasprave, članci i sjećanja*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 43, Zora – Matica hrvatska, Zagreb 1963, str. 279 i 278 (rasprava je prvi put objavljena 1880). – Bilo je i drugih mišljenja po kojima su bugarštice umjetnički slabe, mrtve i izvještačene pjesme, s izmiješanim motivima i sl. – tako u knjizi Milana Čurčina *Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur* (Leipzig 1905), koji, uz to, drži da te pjesme nisu narodne, te povezuje to svoje mišljenje s utjecajima zapadne literature zapaženim u bugaršticama. Tim shvaćanjima, koja poriču bugaršticama narodni karakter i umjetničku ljepotu zbog toga što one sadrže zapadna kulturna obilježja, suprotstavio se Matija Murko u raspravi: *Die serbokroatische Volkspoesie in der deutschen Literatur*, »Archiv für slavische Philologie«, Berlin, Bd. 28, 1906, str. 351–385.

Tek su neke pjesme bile nešto blaže ocijenjene, pa tako o dvjema Hektorovićevim bugaršticama Bogišić kaže da mu se čine »nešto pobolje u tome obziru, premda je i u njima mnogo krnja što se unutarnje ekonomije tiče«. ⁵

Ne citiram ove rečenice tih dvaju nedvojbeno velikih učenjaka našega 19. stoljeća zato da bismo se mi – mudri i superiorni – sada razveselili i zabavili time. Citiram ih zato da bi se bolje razumjelo kolika razlika dijeli naše sadašnje poimanje poezije, a posebno narodne poezije, od odnosa prema njoj koji je bio obilježen dominantnim kultom epskog deseterca (što, uostalom, ni danas još nije izgubilo svoju aktualnost).

Bilo je i visokih estetskih priznanja dvjema Hektorovićevim bugaršticama koja nas također navode na distanciranje.

Petar Grgec u članku o Hektorovićevim pjevačima, ribarima Paskoju Debelji i Nikoli Zetu, visoko cijeni vrijednost bugarštica (»umjetnička kompozicija i figurativna izrađenost bugarštrice nadvisuje u mnogom pogledu deseteračku narodnu pjesmu«⁶); on je ujedno prvi sagledao ta dva Hektorovićeva ribara kao vjerno prikazane pjevače narodnih pjesama (čemu moderna folkloristika pridaje tako veliku važnost). Ali je u isti mah Grgčev tekst proniknut nametljivim ideologiziranjem, i to onim najgore vrste, ideologijom fašističke NDH, pa u tom njegovu tekstu Hektorović postaje »slavitelj rada i stališke uzajamnosti«, kao što su i Paskoj i Nikola »predstavnici stališke uzajamnosti«, »vjerni sinci domovine« – da ne citiram dalje. U takvu kontekstu postaju odbojnicima neka po sebi dobra zapažanja o samim pjesmama.

Prvi i, koliko znam, do sada zapravo jedini pokušaj estetske analize balade o Marku i Andrijašu potječe iz pera Franje Markovića; uključen je u njegovu raspravu o baladi i romanci.⁷ Nije to zaista više nego pokušaj, ali je vrijedan spomena. To je neka svojevrsna strukturna analiza iz onoga vremena po kojoj je »oblikovna simetrija ili proporcionalnost u uzročnoj vezi s nutarnjim bivstvom psihologijskim i napose etičkim«, te budući da bi balada imala biti nužno oblikovana po načelu »dogodajne peterodjelne postupice uzlazne pak nizlazne«, Marković se potrudio da tu peterodjelnu postupicu i utvrdi. Izvedeno je to s velikom nategom, teško se čita i nije nam važno u pojedinostima, jer našto će nam sada tih pet s mukom sastavljenih dijelova baladne »postupice«? Pa ipak – Franjo Marković je osjetio vrijednost balade o Marku i Andrijašu, a napose nedorečenu izražajnu moć njezine kompozicije. Zato se i trudio, doduše promašeno, da je svede na pet propisanih dijelova »oblikovne simetrije«, zato je i tačno zapazio da je njezin »oblikovni sastav . . . proveden s osobitim tankočutjem«.

⁵ Bogišić, o. c., str. 62.

⁶ Petar Grgec, *Razvoj hrvatskog narodnog pjesništva*. Književno-poviestne razprave, Zagreb 1944, str. 95 (članak: *Prvi poznati hrvatski narodni pjevači*).

⁷ Franjo Marković, *Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci*, Rad JAZU, knj. 138, Zagreb 1899, str. 118–207 (posebno str. 192–194).

Po mišljenju Matije Murka pjesma o Kraljeviću Marku i bratu mu Andrijašu hajdučka je pjesma jer govori o tome kako se braća nisu mogla nagoditi oko toga »kako da među se podijele trećeg otetog konja«. ⁸ I Goleniščev-Kutuzov kaže da je ta pjesma nastala »u hajdučkoj sredini« i da govori o umorstvu brata »prilikom diobe nagrabljenog plijena«. ⁹

Sve to i jest i nije tačno. U pjesmi su Marko i Andrijaš zaista »lipo plinke dilila i lipo se razdiljala« i kaže se o njima »već mi nigda zarobiše tri junačke dobre konje« – pa je vjerojatno da su braća bila hajduci i da je neka pjesma, koja je prethodila Hektorovićevoj bugarštici, ponikla u hajdučkoj sredini. No da li je i ona sama hajdučka pjesma – pjesma koja slavi bojeve i podvige, koja s epskom iscrpnošću opisuje pothvate hajdučke, udare i protuudare, koja se nadahnjuje hajdučkim junaštvom? Kada bismo bugaršticu o Marku i Andrijašu smatrali hajdučkom pjesmom (koja je u hrvatsko-srpskoj usmenoj tradiciji izrazito epska), bio bi to znak neosjetljivosti za »tankočutje oblikovnog sastava« ove balade – da se poslužimo izrazom Franje Markovića.

Mi ne znamo što su radila braća Marko i Andrijaš, ni odakle im »plinci« koje su »dilili i razdiljali«, ni kako su zarobili konje zbog kojih je nastala svada, ali znamo da su »lipo drugovala i lipo se dragovala« i da se onda zavadiše.

Već ova prva zapisana bugarštica, koja je po svome duhu i sastavu prava balada, nosi u sebi osnovna izrazita obilježja pjesme bugarštice (dakako, misleći pri tom na bugaršticu u njezinim uspješnim ostvarenjima – kojih nije malo). Po klasičnim epskim mjerilima, kakvih su se očito držali Bogišić i Jagić, mogao bi početak pjesme bez obrazloženja o zbivanjima koja su prethodila bratskoj zavadi, biti znak uvelosti i staračke slabosti pjesme, njezine nepotpunosti, okrnjenosti, nelogičnosti... No pjevačima pjesme, a i nama danas, ne pada na um da je tako doživljuju. Bez obzira na svoje prvotne izvore, balada o Marku i Andrijašu obrela se u ustima pjevača i ušima slušalaca kojima je hajdučija bila tuđa i daleka. U toj relativno spokojnijoj dalmatinskoj otočkoj sredini (koja je i sama imala svoju tešku krvavu kroniku, ali znatno drukčiju od kopnenih hajdukovanja), u sredini prastare urbanizirane mediteranske kulture na jadranskim morskim obalama, koja nije utjecala samo na više patrijske slojeve nego je u velikoj mjeri dala svoj pečat i širokim slojevima naroda, u toj je sredini pjesma o braći što se zavadiše zbog plijena dobila svoj osebujan oblik, ili drugim riječima: ona pjesma koju nam je Hektorović u svome spjevu sačuvao stvarno je nastala u toj primorskoj sredini. Mogući izvori s kopnenoga zaleđa čine prethistoriju te pjesme, kojih važnost nimalo ne potcjenjujemo, ali oni ne pripadaju samoj pjesmi.

⁸ Matija Murko, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*. Putovanja u godinama 1930–32, I knj., Zagreb 1951, str. 249–250.

⁹ I. N. Goleniščev-Kutuzov, *Epos serbskoga naroda*, Moskva 1963, str. 274.

Bugarštica počinje poznatom formulom antiteze, kakvima se naše narodne pjesme tako rado služe: »Dva sta mi siromaha dugo vrime drugovala... Ono ti mi ne bihu, družino, dva siromaha, da jedno mi biše vitez...« – pa bi već prisutnost te formule mogla biti potvrdom za autentičan usmeni karakter ove pjesme. Poslije najnužnijega kratkog uvodnog obrazloženja o povodu svade i uzroku zbog kojega je Marko Andrijaša udario sabljom u »sardašce«, što bi se veoma uvjetno moglo nazvati radnjom balade, prelazi se na njen osnovni sadržaj: na monolog umirućeg brata. Položaj u kome ranjeni Andrijaš izgovara svoj posljednji monolog profinjeno predočuje njegovu blagost i prisnost prema bratu ubojici, te nagovješćuje i ton riječi što će ih izgovoriti.

*On mi ranjen prionu na njegovu desnu ruku
tere knezu Marku po tihora besijaše.*

Andrijaš moli brata Marka da pred majkom zataji što je učinio, neka joj slaže da mu je sablja krvava od toga što je njome udario u srce jednoga »tihoga jelenka« koji mu se nije htio ukloniti s puta; i neka joj slaže da je brat Andrijaš ostao negdje u tuđoj zemlji, gdje je obljubio gizdavu djevojku, koja mu je dala »mnoga bilja nepoznana« i »vinca junaku od zabitja«.

Andrijaš izgovara sve te riječi kao zamišljeni budući dijalog među bratom ubojicom i njihovom majkom i služi se formom upravnoga govora, što je sve i inače uobičajeno u narodnim pjesmama; ali je ovaj postupak proveden posebno rafinirano. Kada Andrijaš u Markovo ime izgovara zamišljeni dijalog s majkom pa kaže: »Susrite me, mila majko, jedan tihi jelenčac / koji mi se ne hti sa drumka ukloniti / junačka majko«, pa priča majci kako ga je udario sabljom u srce, »i kada ja pogledah onoga tiha jelenka / gdi se htiše na drumku s dušicom razdiliti / vide mi ga milo biše kako mojega brajena / tihoga jelenka« – onda je u tom sažimanju ostvaren jedan tako profinjen pjesnički postupak na kakve inače ne nailazimo u epskoj narodnoj poeziji, a ni u Hektorovičevu spjevu. Po klasičnom obrascu narodne pjesme ova bi slika imala biti laž kojom se prikriva pravi tragičan događaj; ubojstvo tihoga jelenka moglo bi biti i simbolična slika, metafora izvršenoga zločina, što također odgovara praksi narodnih pjesama. Ali da žrtva sama, zamišljajući sebe u ulozi ubojice, iskazuje ubojičin bolan osjećaj i kajanje pri pogledu na »tiha jelenka« u času kada se jelen dijeli s dušom, te se više ne zna umire li jelen ili brat Andrijaš, govori li to ubijeni ili govori ubojica – takvo zgušnjavanje, takvo anticipiranje svojstveno je samo istančanim oblicima poezije kakvi su nam se sačuvali u ovoj i drugim bugaršticama. U klasičnoj narodnoj pjesmi naše epske zone žrtva bi najprije izgovorila svoju poruku majci, zatim bi ubojica ponovio majci tu poruku od riječi do riječi, te dodao na kraju izraz svoga kajanja – što bi također mogla biti vrlo lijepa pjesma, ali na planu jedne drukčije poetike.

Metafora o gizdavoj djevojci koja je biljem i vinom zaborava zadržala junaka, pa se on više ne vraća svojoj majci, pripada među bugarske pjesničke formule; u sličnom je obliku susrećemo i u *Majci Margariti*.

Umirući, Andrijaš pomišlja i na daljnju sudbinu svoga brata Marka, kome on više neće biti od pomoći kada ga u gori napadnu gusari, pa savjetuje Marka neka barem rasplaši napadače zadržavajući ime brata Andrijaša; s izvanrednom pjesničkom mjerom, osjećajući da bi takva do kraja samozatajna poruka praštanja nevine žrtve i psihološki i moralno djelovala ipak pomalo otužno, pjesnik završne riječi Andriji zaključuje optužbom utoliko težom što se učinjeno više ničim ne može popraviti:

*a neka da ti vidi tvoja ljubima družma,
koji me si tvoga brata brez krivine zagubio.*

Ostale naše narodne pjesme sa srodnim osnovnim motivom o bratoubojstvu ne završavaju žrtvinim riječima, kojih u tim pjesmama ili nema ili su vrlo kratke, nego završavaju događajem: samoubojstvom brata ubojice, njegovim odlaskom majci i sl. Promatran s gledišta cjelovitosti radnje, potpune razvijenosti slijeda motivâ, svršetak naše bugarske mogao bi se smatrati krnjim, baš kao i njezin početak, no da je ona usprkos tome kao pjesma sva ostvarena i sva cjelovita, mislim da ne treba posebno dokazivati.

U ovoj kao i ostalim bugarskima zapaženo je već otprije nekoliko njihovih bitnih stilsko-jezičnih osobina. Zapažen je dugi i s gledišta normativne metrike nepravilan stih u kojemu pretežno prevladava 15 i 16 slogova, ali ne uvijek. Najstarija zapisana bugarska o Marku i Andrijašu pokazuje najveću neujednačenost u tom pogledu (1 stih od 17 slogova, 14 stihova od 16 slogova, 24 od 15 slogova, 13 stihova od 14 slogova, te po tri stiha svaki od 13 odnosno od 12 slogova; uz to šest pripjeva od 5 slogova, te dva od 6 i jedan od 4 sloga). Ova metrička nepravilnost (koju, uostalom, čitajući pjesmu ne osjećamo kao smetnju) navodila je istraživače na različita tumačenja. Po Soerensenovu mišljenju bugarske su u Hektorovićevo doba upravo i imale takav neujednačen metar.¹⁰ Miodrag Lalević, koji želi dokazati da se bugarske nikada nisu usmeno prenosile i da nisu narodne pjesme, ističe na primjeru metrički neujednačenih Hektorovićevih bugarska pretpostavku da Hektorovićevo bilježenje nije vjerno te da predstavlja »preradu materijala narodne poezije«.¹¹ Ne znam i sumnjam da li će se moći ikada posve

¹⁰ Asmus Soerensen, *Beitrag zur Geschichte der Entwicklung der serbischen Heldendichtung*, »Archiv für slavische Philologie«, Bd. 14, 1892, str. 556–587; Bd. 15, 1893, str. 1–36 i 204–245; Bd. 16, 1894, str. 66–118; Bd. 17, 1895, str. 198–253; Bd. 19, 1896, str. 89–131, i Bd. 20, 1898, str. 269–318 (ovdje posebno: Bd. 16, str. 77).

¹¹ Miodrag Lalević, *Bugarštice i umetnička pesma*, »Prilozi proučavanju narodne poezije«, Beograd 1937, sv. 2, str. 185–186.

tačno ustanoviti kakav je bio metar bugarštica u Hektorovićeve dane. Prihvaćam pretpostavku da Hektorovićeve zapis nije metrički potpuno vjeran, a prihvaćam je upravo zato što sam uvjeren da je Hektorović zabilježio pravu narodnu pjesmu. Znajući i sama iz svoga iskustva kako tekst pjevane narodne pjesme s pripjevima i ponavljanjima, čak i onda kada joj metar nije onako kompliciran kao bugarštici, nije gotovo nikada po broju slogova pravilan i posve ujednačen, jer osim broja slogova za pjevanu su pjesmu osobito važne i pauze i dužine, i znajući kako je teško bilježiti pjesmu tačno od riječi do riječi prema pjevanju – pretpostavljam s priličnom sigurnošću da Hektorovićeve bugarštica nije bila zabilježena potpuno tačno. No da ju je on želio preraditi, sigurno bi prije svega pokušao ujednačiti broj slogova, kao i cezure unutar stiha. Budući da to nije učinio, mislim da možemo držati tekst njegove bugarštice vjernim zapisom, tj. onoliko vjernih koliko mu je bilo moguće da je relativno tačno zabilježi (da li je i melodija vjerno zapisana, drugo je pitanje, o kome će govoriti poznavaoi glazbe).

Ima više znakova po kojima u baladi o Marku i Andrijašu prepoznajemo usmenu narodnu pjesmu. Tu su, npr., epiteti kakve pretežno poznamo i iz kasnijih narodnih pjesama: svitla sablja, dobri konji, gizdava divojka, junačka majka, junačka sablja, carna gora, kleti gusari, mili brajen. Epiteti ove pjesme ujedno su po jednome važnom obilježju usklađeni s ostalim bugaršticama: po tome što su katkada udvostručeni: tri junačka dobra konja, svitla sablja pozlaćena. Te dvostruke epitepe primijetio je već Bogišić i protumačio ih u vezi s dužinom bugarštčkog metra. Poseban smisao pridao je dvostrukim epitetima Alois Schmaus, pokazavši jezično-stilskom analizom da oni svjedoče o usmenom karakteru bugarštica, o starim tragovima njihova postojanja, o plemićkoj viteško-junačkoj sredini iz koje su bugarštice potekle, o nekim kontinuitetima koji se zapažaju i u kasnijim deseteračkim pjesmama 18. stoljeća (Erlangenski rukopis).¹² Dvostruki epiteti u prvoj zapisanoj bugarštici, koji dakle nisu još mogli biti izrazom neke eventualno ustaljene literarne manire, svjedoče o stilskim oznakama usmene tradicije.

¹² Alois Schmaus, *Serbokroatische Lang- und Kurzzeilenepik – Epitheta als chronologisches Kriterium*, »Münchener Studien zur Sprachwissenschaft«, H. 15, München 1959, str. 65–84; vidi i: A. Schmaus, *Dvostruki epitet u bugarštici*, »Zbornik za filologiju i lingvistiku«, II, Matica srpska, Novi Sad 1959, str. 58–73. – Mnogo se raspravljalo i još se uvijek raspravlja o tome da li su bugarštice narodne pjesme. Držim da Schmausova analiza karakterističnih obilježja njihova stiha i stila, kakve susrećemo samo u usmenoj tradiciji, uvjerljivo potvrđuje mišljenje da su to narodne pjesme. (Uz spomenute članke, predočuje i ova Schmausova rasprava usmene značajke bugarštice: *Formel und metrisch-syntaktisches Modell*, »Die Welt der Slaven«, Wiesbaden, V, 1960, H. 3–4, str. 395–408. – Rasprava je prevedena i uključena u izbor studija o usmenoj književnosti u redakciji pisca ovog članka: *Usmena književnost*, Školska knjiga, Zagreb, u tisku.) Zbog izrazitih obilježja usmeno prenošenog stiha čine mi se neosnovanim mišljenja po kojima su bugarštice pisali neki nama danas nepoznati »umjetni« pjesnici, a tek zatim da su one prešle »u narod«. (Ima, doduše, i takvih bugarštica koje su zaista bile samo pisane; one otkrivaju bliske uzajamne

U bugaršticama su primijećeni, ali do danas nisu dublje protumačeni njihovi česti deminutivi. U baladi o Marku i Andrijašu plijen se zove plinak, sablja je sabljica, drum je drumak, uz to se spominju jelenak, jelenčac, dušica . . . Koji su bili izvori tih deminutiva u bugaršticama, teško je sada pouzdano znati, ali da im funkcija potpuno odgovara prirodi tih pjesama, koje opijevajući junačke bojeve i hajdučke zavade, kao da se žele što više osloboditi tih prvotnih sadržaja, lišiti se njihova u novoj sredini tuđeg herojskoga duha, postati pitomima – to osjećamo iz te sabljice, plinka i drumka, pojmova koji u svome prvotnom značenju zaista ne napominju blagost, a niti bi im u nekom drukčijem kontekstu mogla odgovarati forma deminutiva.

O starini jezika pjesme svjedoči, uz ostalo, upotreba duala u njoj; o nekolikim stupnjevima razvoja i bitnijih izmjena pjesme govori prepletanje čakavskih i štokavskih oblika.¹³

O motivskim izvorima iz dubljega zaleđa govore donekle imena Marka i Andrijaša, a prvenstveno siže naše bugarštrice. Imena Marko i Andrijaš svjedoče o podrijetlu tek posredno i djelomično. Zna se, naime, da je Kraljević Marko u vrijeme zapisivanja te bugarštrice bio u Dalmaciji već općenito omiljen junak narodnih pjesama – podsjećam na onoga starog slijepog vojnika koji je god. 1547. pjevao u Splitu pjesmu o Kraljeviću Marku, »a sav narod koji je stajao oko njega pjevaše s njime«.¹⁴ Ne znamo, dakle, sigurno kada su i gdje u Paskojevu bugarštricu mogli ući Marko i Andrijaš kao njezini junaci. U pjesmama srodnog sižea, koje su nam danas poznate, susreću se, naime, različna imena glavnih junaka – sloboda variranja i izmjene imenâ tu je veoma velika.¹⁵

dotire usmene i pisane književnosti, ali ujedno svojim stilskim oznakama pokazuju i njihove razlike.) Čak kada bi se i usvojila pretpostavka da je mogla postojati plejada »umjetnih« pjesnika stvaralaca bugarštica, koji su svi pisali svoje pjesme istim osebjunim stihom i stilom i ujedno svi ostajali anonimni, iako po pjesničkom dometu često veći od istaknutih pjesnika svoga doba, kojima je takav stih bio stran – i tada bi tu pretpostavku porekle usmene osobine stiha tih pjesama. Bugarštrice su, dakle, narodne prvenstveno po osobinama usmeno tradiranog stiha, a ne po etničko-socijalnim obilježjima – što je kod nas sve do naših dana često ostalo glavnim mjerilom za određivanje »narodnosti« pjesama. Njihova osebjunost i razlikovanje od tipičnih oblika ostale naše narodne poezije vjerojatno su pridonijeli svoj udio isključivanju bugarštica iz kruga narodnih pjesama. Mišljenje da su bugarštrice u početku bile »umjetne« pjesme, pa tek zatim prešle u usmenu tradiciju, zastupa, npr., N. Petrovski, ali on drži da je do te transformacije došlo rano, tako da je Hektorović zabilježio bugarštrice već kao prave narodne pjesme, izmijenivši im ipak metar (N. Petrovskij, *O sočimenijah Petra Gektoroviča*, Kazan' 1901, str. 174 i 179–180).

¹³ O jeziku Hektorovičevih bugarštica vidi raspravu: Mate Hraste, *Über die Heimat der Langzeilenehik auf Grund der sprachlichen Analyse*, »Südost-Forschungen«, München, Bd. XVII, 1958, I. Halbband, str. 57–67. Autor zaključuje, na temelju štokavskih elemenata, da su te pjesme preuzete s kopnenog zaleđa.

¹⁴ S. Ljubić, *Prilog Jagićevoj raspravi »o građi za slovinsku narodnu poeziju«*, Rad JAZU, knj. 40, Zagreb 1877, str. 141.

¹⁵ Prema domišljanju A. Vaillanta bugarštica o Marku i Andrijašu nastala je na temelju istinita događaja iz god. 1486, kada je Turčin Gazi Mustafa ubio u Smederevu Dmitra Jakšića. Odatle je nastala tužaljka, koja je u toku vre-

Za historijat pjesme, za barem približno naslućivanje putova širenja i transformacije kroz koje je ona prolazila prije nego što je postala onom bugaršticom kojoj se divimo u Hektorovićevo spjevu, korisno je razmotriti nekoliko nama poznatih pjesama sa srodnim sižeom.

Široka tema o sukobu među dva brata veoma je popularna u južnoslavenskoj narodnoj poeziji i grana se u nekoliko tipova pjesama. Schmaus ih je razvrstao u pet glavnih skupina, od kojih su neke od naše teme prilično udaljene: pjesme koje govore o braći što se krvno zavade pri diobi baštine, ali ih pomiri plemenitost snahe;¹⁶ pjesme o braći koju je razdvojila zlobna snaha tražeći smrt svoga djevera; pjesme o sukobu među dva brata koji ne poznaju jedan drugoga; bliža je našem tipu ona skupina pjesama u kojoj brat ubije brata zbog intrige vile što im se prikazala kao djevojka, pa ju je svaki brat želio dobiti za sebe;¹⁷ peta je skupina naša – o ubojstvu brata pri diobi plijena. (Ima tu, dakako, i prepletanja i kontaminacija, na što se posebno ne osvrćemo.)

Pjesama koje bi po svome sižejnom tipu odgovarale Hektorovićevoj pjesmi ima veoma malo. Na jedan slučaj izrazite i veoma značajne srodnosti s tom bugaršticom skrenuo je pažnju M. Gavazzi.¹⁸ Zbog velike

mena zamijenila Turčina Dmitrovim bratom Stjepanom, te dovela postepeno do razliĉnih motivskih kontaminacija; u daljnjem životu te pjesme, prenesene u Dalmaciju, zamijenjena su braća Jakšići Kraljevićem Markom i Andrijašem. Vidi: André Vaillant, *Marko Kraljević et son frère Andrijaš*, *Annuaire de l'Institut de phil. et histoire orientales et slaves (Mélanges Henri Grégoire)*, t. IX, Bruxelles 1949, str. 569–575. – Ova su domišljanja odista proizvoljna; potrebno ih je spomenuti jer se odnose na našu temu a potjeću od istaknutog pisca-slavista.

¹⁶ O toj skupini pjesama napisao je opsežnu monografiju M. Arnaudov: *Mihail Arnaudov, Baladni motivi v narodnata poezija*. I. Pesenta za delba na dvama bratja, Sofija 1964. (Spominjem uzgred da su u ovoj studiji, kao i u mnogim drugim, makedonske pjesme uključene među bugarske.)

¹⁷ O toj skupini pjesama (svada zbog vile) napisao je studiju Alois Schmaus: *Studien zu balkanischen Balladenmotiven*. 2. Die Fee entzweit die Brüder. »Zeitschrift für Balkanologie«, Wiesbaden, IV, 1966, str. 100–138. (U istoj je studiji ukratko prikazao i ostale četiri netom spomenute skupine pjesama o bratskoj zavadi.) – Bilo je i pokušaja da se bugarštica o sukobu braće Marka i Andrijaša protumaĉi utjecajem narodnih balada iz sjeverne Evrope. Tako je A. Jensen u članku objavljenom u »Nordisk Tidshift«, 1912, str. 14 (koji je opširno prikazan u »Savremeniku«, VIII, Zagreb 1913, str. 332) pokušao usporediti tu bugaršticu sa skandinavskim baladama. O narodnim pjesmama u *Ribanju* pisao je Jensen i u članku objavljenom u »Archiv für slavische Philologie«, Bd. 25, 1903, str. 429–439. – F. Marković u prije spomenutoj raspravi te Dr. B. [Dr Franjo Buĉar] u netom citiranom članku u »Savremeniku« ističu bliskost bugarštica o Marku i Andrijašu s englesko-škotskim baladama, osobito sa škotskom baladom o Edwardu. Usporedbu s tom istom škotskom baladom provodi u naše dane J. Torbarina (u raspravi: *Hektorovićevo »Ribanje« u kontekstu evropske književne tradicije*, »Forum«, Zagreb 1969, br. 3), te po stanovitim međusobnim sličnostima (po mome – slučajnim i priliĉno dalekim) zaključuje o mogućoj genetiĉkoj povezanosti tih balada.

¹⁸ Milovan Gavazzi, *Dva motiva iz narodne poezije Gradišćanskih Hrvata*, Zbornik radova, knj. 1, Filozofski fakultet, Zagreb 1951, str. 203–220. – U istome članku povezuje Gavazzi još jednu bugaršticu (o Novaku i vili) sa sliĉnim gra-

važnosti tog primjera dozvoljavam sebi da dijelom ponovim a dijelom dalje razradim neka Gavazzijeva zapažanja. Gavazzi uspoređuje tri pjesme Gradišćanskih Hrvata (od kojih su dvije iz *Jački Frana Kurelca*) s bugaršticom o Marku i Andrijašu.¹⁹ U sve tri gradišćanske pjesme dva brata, jašući iz boja, zavade se oko toga kome će pripasti nevjesta (ropkinja) koju oni vode sa sobom, te jedan brat u svađi probode drugoga mačem. Koliko sličnosti ima u tome s Bogišićevom pjesmom, čak gotovo u doslovnim citatima, pokazuju neki stihovi:

*Zpuknul brat stariji svoj srebrni mečak,
mlajemu ga bratu pod srdačce vtaknul.
»Ne puči mi, bratac, mečak ziz srdačca,
neg mi se daj s tobom mrvu pominati,
jednu rič ali dvi tebi povidati.«*

Umirući brat moli zatim svog brata ubojicu neka kod kuće ne prestraši majku i neka joj slaže da mu je brat ostao u trgovini kupujući majci i sestri darove (Kurelac, br. 452).

U drugoj Kurelčevoj pjesmi kaže se ovo:

*Zpuknul si je bratac svoju svitlu sablju,
puknul je on bratac suproti srdačca.*

Glava mrtvoga brata progovara:

*Kad mi budeš išal va ti turski bojak;
koga ćeš si, bratac, na pomoć zazvati?
Svojega već nemaš, tujega nećeš htit.*

(Kurelac, br. 482)

dišćanskim tekstom; usporedba je važna i uspjela, izuzevši, po mome mišljenju, autorovo nastojanje da metrički poveže elemente gradišćanskog osmerca s osmerakim polovinama bugarštičkog stiha. Istina je, doduše, da je više istraživača – u prošlosti, a i danas – gledalo stih bugarštica kao šesnaesterac sastavljen od dvaju osmeraca, počevši već od Bogišića (u uvodu njegovoj navedenoj zbirci), pa preko Petrovskog sve do novijih radova iz pera V. Žganca (u knjizi *Muzički folklor*, I, Zagreb 1962, str. 33; vidi i *Muzičku enciklopediju*, I, Zagreb 1958, s. v. Bugarštica) – ne stih bugarštica u stvari je organska cjelina koju ne bi trebalo svoditi na pravilne šesnaesterce, odnosno na osmeračke polustihove. Takvoj interpretaciji stiha bugarštica usprotivio se već Ivan Scherzer u raspravi: *Bugarštica*, Rad JAZU, knj. 182, Zagreb 1910, str. 181–224 (posebno str. 221–224), a u naše doba A. Schmaus, pozivajući se na sintaktičku cjelovitost u strukturi dugog stiha (*Formel und metrisch syntaktisches Modell* . . . , str. 399–400; v. našu bilješku 12).

¹⁹ To su ove pjesme: Fran Kurelac, *Jačke ili narodne pjesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah šoprunskoj, mošonjskoj i željeznoj na Ugrih*, Zagreb 1871, pjesme br. 452 i 482; Kwěty. Nowiny z oboru literatury, umění a wěd (Příloha ke Kwětům), Praha, 19. listopada 1842 (br. 21); zapisao M. Fialka među Hrvatima u šopronjskom kraju. – Srođnost bugarštica o Marku i Andrijašu s Kurelčevom »jačkom« br. 452 primijetio je već F. Marković (navedena rasprava, str. 192–193).

U trećem primjeru govori umirujući brat:

*»Ne pušči mi, bratac, mečak iz srdašca
da mi ne ocuri lipa krv junačka.
Nego mi daj, bratac, daj dvi riči reči.«
»Reči, bratac, reči! ako i četire.«
»Kad budu junaki dobro vino pili,
saki bratac hoće svomu napijati,
a jur tebi, bratac, neće do jimati.
Kad budu junaki tvrdim bojem bili,
saki bratac oće svomu pomagati,
a jur tebi, bratac, neće do jimati.
Strad(!) mi, bratac, spukni mečak iz srdašca,
nek(a) mi ocuri lipa krv junačka –
Zbuogom, bratac, ostan, žitak si mi skratil.«*

(Fialka)

Sličnosti s bugaršticom očevidne su: od riječi kojima je iskazano kako je brat udario brata »svitlom sabljom« (ili mačem) u »srdačce«, preko molbe ranjenikove, upućene bratu, da mu ne vadi »mečak iz srdašca« prije nego mu on kaže »dvi riči«, pa preko savjeta da majci ne rekne istinu o tome što se među njima desilo, sve do podsjećanja ubojice na to da on više neće imati brata koga bi u boju mogao zvati u pomoć. Dodamo li tome opću sumornu baladičnu intonaciju, pa vrlo slične oblike deminutiva, te napokon potpuno bugarštičku upotrebu dvostrukog epite- ta »lipa krv junačka« – postaje srodnost odista tolika da se ona ne mo- že smatrati slučajnom.

Zna se da su Gradišćanski Hrvati u 16. stoljeću odselili iz sjeverozapadnih dijelova Hrvatske dalje na sjever u današnju Austriju i da je Gavazzi u pravu kada zaključuje »da su sve pjesme s ovim motivom u ono doba negdje u 16. stoljeću (odnosno njemu blizu prije ili poslije) morale biti raširene po narodu na dosta veliku teritoriju negdje od (srednje) Dalmacije do sjeverozapadne Hrvatske – vjerojatno već tada diferencirane u nizu varijanti, dijelom možda i s krupnijim razlikama (npr. što se tiče imena junaka), ali ipak vidno povezane srodnošću.«²⁰

Postoji jedna pjesma s otoka Suska koja je srodna i bugarštici o Mar- ku i Andrijašu i spomenutim gradišćanskim »jajčkama«. Kao cjelina ta je pjesma prilično nesuvisla, sklopljena od neasimiliranih dijelova neko- likih različitih pjesama, koje nas sada ne zanimaju. Pjesma postaje za nas važnom od momenta kada Kraljević Marko zbog djevojke ubije »Rada dite mlado«, a mrtva mu glava govori:

²⁰ Gavazzi, o. c., str. 218.

»Aj, brajile, Kraljeviću Marko,
 pust' me, brate, do dvi riči reći.«
 Odgovara Kraljeviću Marko:
 »Rec', brajila, ak' ćeš i četire.«
 Govori mu Rade dite mlado:
 »Kada budu Turci bojak biti,
 ki će tebe na pomoći biti?
 Če li Turci ali Nehajduci,
 al' bih ti ja Rade dite mlado?
 Kada budeš domu prišetati,
 z duga će te majka ugledati
 i tebe će lipo upitati:
 A moj sinko, Kraljeviću Marko,
 kadi mi je Rade dite mlado?
 Su li mi ga Turci uhvatili,
 ali Turci ali Nehajduci?«²¹

Da je ova pjesma – djelomice čak gotovo jednakim stihovima – blisko povezana s gradišćanskim primjerima, vidi se iz navedenog citata vrlo lako, a primjećuje se i analogna oprostajna scena kao u bugarštici o Marku i Andrijašu: umirući brat podsjeća svoga ubojicu da više neće imati brata koji bi mu pomagao u boju i pita ga što će reći majci kada bude pitala gdje mu je ostao brat.

Kao i u Kurelčevoj pjesmi (*Jačke*, br. 482), poslije tih riječi brat ubojica probode sebi srce istim mačem kojim je bio usmrtio svog brata.

Ovim tekstom s otoka Suska još se potpunije povezuje područje rasprostiranja skupine međusobno srodnih narodnih pjesama od kojih je jedan primjer zabilježio Hektorović na otoku Hvaru u 16. stoljeću, a ostali nama poznati primjeri bili su u toku 16. stoljeća iz sjeverozapadne Hrvatske preneseni u Austriju (gdje su u 19. stoljeću zabilježeni).

Ovo nekoliko navedenih pjesama utoliko je za nas značajnije što nema drugih primjera balada u tolikoj mjeri bliskih Hektorovićevoj bugarštici.

Ima doduše još podosta pjesama u kojima brat u svađi ubije svog brata. Tu je cijela skupina pjesama o vili osvadnici, koju je iscrpno prikazao Alois Schmaus, utvrdivši da je u tim pjesmama bratskoj tragediji kriva demonska sila, utjelovljena u vili što je omrazila braću, a obadva brata bespomoćne su žrtve fatuma; dok je u baladama o diobi plijena, koje su relativno novije, tragika izrasla na ljudskim psihološkim temeljima. Zbog toga u pjesmama o vili, barem prvobitno, nema one dirljive oprostajne scene među braćom.

²¹ *Istarske narodne pjesme*, Opatija 1924, str. 44–45. Riječ »Nehajduci« oba puta ostavljamo prema zapisivaču, premda stih mora glasiti: »ali Turci ali ne hajduci«, – dakle: ili Turci ili hajduci.

U nekim pjesmama koje govore o bratoubojstvu zbog vile osvadnice uvodno se spominje i prepirka oko diobe plijena, lovine i sl., ali je taj motiv u daljnjem toku prigušen, pa se na tim pjesmama nećemo zadržavati.²²

Na pjesmu koju je na otoku Žirju zapisao Olinko Delorko utjecali su motivi nekoliko tipova pjesama o zavadi dvojice braće, na takav način da je nastala nova, cjelovita, lijepa i drukčija pjesma, što je česta pojava u životu narodne poezije. Nas ta pjesma zanima zbog toga što se braća u njoj zovu Marko i Andrija; oprostajna scena izdaleka napominje Hektorovićevu:

*Treta rič je: Moj mili brajele,
kada budeš s ljudin u toverni,
pa kad oni budu sazivati
koji brata, koji pobratima,
ti sazivji jubu samovojnu;
kada budeš s jubon obidvati,
ne sazivji milu majku svoju,
niti majku niti brajna svoga,
nog sazivji jubu samovojnu.²³*

(Do svađe je došlo zbog Markove ljube.)

Premda je razlika velika, može se pretpostaviti da je na razvoju ove balade djelomice utjecala neka pjesma koja je bila srodna Hektorovićevoj bugarštici, utoliko prije što su obje pjesme i prostorno blize.

Značajna je veza Hektorovićeve bugaršnice s jednom hajdučkom epskom pjesmom zapisanom u Dubrovačkoj župi. U toj se pjesmi zbog neke uvrede zavade hajduci Marijan i Tratomir, dva sina Starine Novaka, pa Marijan smrtno rani brata Tratomira. Ranjeni Tratomir moli

²² Takva je, npr., pjesma *Mujo i Alija* (Vuk Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, knj. II, izd. Prosveta, Beograd 1953, br. 10). U nekim pjesmama brat ubije brata misleći da mu on ljubi ženu (G. Gezeman, *Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pjesama*, Sremski Karlovci – Beograd 1925, br. 112; *Hrvatske narodne pjesme*, knj. V, Zagreb 1909, br. 206); isti motiv o potvori zbog oblube susreće se i u pjesmama o zlobnoj snahi koja nastoji omraziti svog muža i djevera, ali bude za to kažnjena (Bogišić, o. c., br. 41 i 42; v. i: Vuk Karadžić, knj. II, br. 98, te *Hrvatske narodne pjesme*, knj. I, 1896, br. 81 – u posljednja dva primjera riječ je također o zlobnoj snahi koja nastoji omraziti braću, ali bez motiva o oblubi).

²³ *Narodne epske pjesme*, I. Priredio Olinko Delorko. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 24, Zora – Matica hrvatska, Zagreb 1964, br. 3. (Ovoj je pjesmi potpuno slična pjesma iz Vijolićeve rukopisne zbirke iz Orašca kraj Dubrovnika, samo što se u njoj braća zovu Stjepan i Mitar Jakšić, v. *Hrvatske narodne pjesme*, I, str. 562). – Imena braće Marko i Andrija susreću se i u pjesmi iz Dalmacije o zavadi braće pri diobi i njihovu izmirenju zahvaljujući dobroj snahi (Hrvatske narodne pjesme, knj. II, 1897, br. 25). Inače su braća Marko i Andrija obično protagonisti pjesama drukčijeg sadržaja: Turci na prevaru ubiju Andriju pri piću, a Marko osveti bratovu smrt (Bogišić, br. 89; *Hrvatske narodne pjesme*, II, br. 33 i dr.).

brata neka ne kaže majci ni obitelji što se desilo, već neka im slaže da je ostao u Dugoj planini »čekajući Mijata hajduka«. Marijana poslije u planini napadne Mijat hajduk, a on se u nevolji sjeti brata Tratomira, koga je sâm smrtno ranio:

*A dje si mi, brate Tratomire,
evo mene Mijat uvatio.*

Ranjeni Tratomir ga čuje, poleti mu u pomoć i spasi brata, ali poslije umre od rane koju mu je brat Marijan bio zadao. Marijan se sam ubije zbog kajanja.²⁴

²⁴ Ovu sam pjesmu god. 1962. snimila magnetofonski prema pjevanju uz gusle i ujedno je zapisala po kazivanju Antuna Šetala, rođ. 1915, u Petrači kraj Dubrovnika. Budući da nije nigdje objavljena, evo njezina cijelog teksta:

Dva sokola goru prepješila,
prepješila goru Romaniju.
To ne bi bila dva sokola siva,
već dva sina Starine Novaka,
oba ću ih po imenu kazat:
jedno ti je mali Marijane,
a drugo je brate Tratomire.
Oni idu uz Dugu planinu,
sve Marijan pregoni dogina
pred nekoga brata Tratomira.
Na nj se brate često uzvrtao
pa je svomu bratu govorio:
»Što preda me pregoniš dogina,
kad ti nijesi junak nikoliko,
još ti nijesu rane zarašćele
što te skoro izraniše Turci.«
To Marijanu milo ne bijaše
pa izvadi pušku iza pasa
pa Tratora u prsa udari,
pa on pane na zelenu travu.
Još je jadan u životu bio
pa je svome bratu govorio:
»Ti ćeš poći dvoru bijelome,
pozdravi mi i oca i majku
a i moje jubi drage,
a i moja dva nekoga sina.
Nemoj rijet da sam poginuo.
Da sam osto u Dugom planini
čekajući Mijata hajduka,
doći neću za petnajes' dana.«
On je pošo uz Dugu planinu,
ali njemu loša sreća bila,
teška ga je žeda oborila,
pa on ide na vodu studenu
da on pije studene vodice,
pa je svoga konja oskočio.
Al' za vele ne postalo vrijeme,
opazi ga Mijate hajduče
pa za njime juriš učinio

i za njime trides' Kladušana,
ubrzu ga Mijat dostignuo,
al' zaviknu mali Marijane:
»A dje si mi, brate Tratomire,
evo mene Mijat uvatio!«
Još je jadan u životu bio,
okrene se s desne na lijevu,
pa on čupa svakoje travice
pa on svoje rane zatiskuje,
pa se digne na noge lagane
pa zavikne iza svega glasa:
»Stan', kopile, Mijate hajduče,
triput jesi meni pobjegnuo,
a danaske nećeš ako bog da.«
Kad to začu Mijate hajduče,
on pobježe uz Duge planine.
Kad to vidje mali Marijane,
kad on vidje što je uradio,
pa je svomu bratu govorio:
»Jesu li ti rane od lijeka,
ili su ti puste od umrća?
Ako su ti rane od lijeka,
sve ću moje potrošiti pare,
ispo' sebe prodavat dogina,
iza pasa svijetlo oružje.«
»Meni nijesu rane od lijeka,
nego su mi puste od umrća.«
To izusti, laku dušu pusti.
Kad to vide mali Marijane –
da on pođe dvoru bijelome,
rugat će se malo i veliko.
Sve mislio na jednu smislio,
pa izvadi pušku iza pasa
pa sam sebe u srce udrio.
Mrtav pade kod brata na krilo.
Da ko vidi dva dobra dogina:
kopitima crnu zemlju grebju,
pa ukopaju svoje gospodare.
A njih jedu iz gore zvjeradi.

Nijedan od naših privedenih primjera nije u tolikoj mjeri istovremeno i sličan Hektorovićevoj baladi i drukčiji od nje. Motivski ova pjesma najbliže odgovara Hektorovićevoj, tako da je neki daleki zajednički izvor izvan svake sumnje. Ovdje kao i ondje žrtva moli svog brata da zataji pred majkom počinjeni zločin, no takvu sličnost nalazimo i drugdje. Ono što ne nalazimo nigdje drugdje osim u bugarštici o Marku i Andrijašu i u ovoj epskoj pjesmi jest motiv o tome da brat ubojica, braneći se od napadača, može pozvati u pomoć svog brata koga je smrtno ranio, a koji je ipak spreman da mu pomogne.

No upravo ta sličnost motiva otkriva nam ujedno duboki jaz što razdvaja baladu o Marku i Andrijašu od ove hajdučke epske pjesme. Ono što je u bugarštici sve zgušnjuto u potresne riječi umirućeg brata, kao oproštaj i praštanje i gorko predbacivanje ujedno, bez pomisli i bez potrebe realiziranja izgovorenih riječi, ovdje u epskoj pjesmi pretvara se u radnju. Opširno epski opisan je junački podvig koji bi s realističkog stanovišta bio nezgrapnan i neuvjerljiv, ali je sav u duhu epskog događanja. Epska pjesma ne pozna nagovještaje i nedorečenosti, njoj trebaju događaji i junački pothvati. Tako smo dobili paralelni par pjesama: baladu o Marku i Andrijašu i epsku hajdučku pjesmu o Marijanu i Tratomiru. Po poetskim dometima one se ne mogu uspoređivati jer se prva pjesma doživljuje kao vrhunska poezija, a druga je pjesma pretežno više zanimljiva nego pjesnička. (Ona ne pripada onim izrazito dobrim primjerima epskih pjesama, a nije ni dosljedno epska jer joj je svršetak baladičan.)

No primjer je izvanredno poučan kao ilustracija različitosti stilskih postupaka u baladi i u epskoj pjesmi. Poučan je i zato što nam otkriva da je siže balade o Marku i Andrijašu morao biti u prošlosti na dalmatinskom području znatnije proširen pa se u toku stoljeća ondje prostorno razgranao u različnim smjerovima i ujedno u različnim oblicima usmene književnosti. Ovaj nam primjer, napokon, ponovo potvrđuje u kojoj mjeri bugarštica o Marku i Andrijašu, premda ima mnogo dodira s drugim narodnim pjesmama, kao pjesničko djelo stoji jedinstvena i sama.

Ne možemo pouzdano znati je li balada tu prethodila obliku epske hajdučke pjesme, ili je put bio obrnut. No sudeći po bliskim vezama te bugarštice sa srodnom baladom Gradišćanskih Hrvata, a i po baladičnom završetku epske pjesme o Tratomiru i Marijanu, koji bi možda mogao svjedočiti o jednome prijašnjem stupnju života te hajdučke pjesme, te napokon po činjenici da procvat hajdučke deseteračke epike nije stariji od 17. i 18. stoljeća, bit će vjerojatnije da je epski oblik ove pjesme nastao prema starijoj baladi.

Postoji jedna balada, prostorno veoma udaljena, makedonska, koja je također bliska po svom sižeu bugarštici o Marku i Andrijašu: Dva brata hajduka, dijeleći plijen, zavade se oko jedne sablje, pa mlađi brat ubije starijega. Stariji brat, umirući, pita mlađega što će reći majci kada

dođe doma – a mlađi se na to sam ubije. Stariji brat ostavlja poruku platinini kako da se podijeli njihovo blago – jedan tovar blaga treba da pripadne majci.²⁵ (U bugaršticu o Marku i Andrijašu Andrijaš također moli Marka da dade majci njegov dio plijena.)

Ova je makedonska balada prava hajdučka balada, kakve se susreću u makedonskoj i bugarskoj tradiciji, za razliku od hrvatsko-srpske hajdučke junačke epike. Stih joj je deseterački, ona nema nikakve stilske veze s Hektorovićevom bugaršticom; no dublje veze podrijetla njihovih motiva lako su moguće, pa je zato važno da spomenemo tu pjesmu.

Ona nas ujedno podsjeća na jedno mnogo raspravljano pitanje koje ne možemo mimoći kada govorimo o prvome zapisanom tekstu bugarštice. To je pitanje njihova podrijetla. Bugarštice koje su do nas došle u zapisima iz Dalmacije i djelomice iz unutrašnje Hrvatske u onome obliku u kome ih poznamo, kao književni tekstovi, s osebnim obilježjima one sredine u kojoj su živjele i u kojoj su prenesene na papir – o čemu smo govorili na početku – zapisivane rukom književnikâ, značajnih ili manje važnih, pripadaju kao literarni tekstovi hrvatskoj književnosti, tj. književnosti one sredine u kojoj su se razvijale te recipročno djelovale na pisce, podliježući i same njihovu utjecaju, kako u svome usmenom postojanju tako i u obliku zapisa. Važno je konstatirati da tekstovi bugarštica što ih poznamo u obliku zapisane književne realizacije nisu istovjetni s pjesmama koje su im prethodile, ostavši nam zagonetne i nepoznate, tako da o njihovim svojstvima možemo tek više ili manje uspješno razmišljati.

Podrijetlo bugarštica ostalo je do danas prilično zagonetnim. Zapisi im potječu isključivo s područja srednjega i južnog Jadrana (uz jedan tekst iz unutrašnje Hrvatske), ali su u svoju tematiku u znatnijoj mjeri uključile i događaje oko prve i druge kosovske bitke, te stare makedonsko-srpske junake, kao i junake ugarske i srpske iz vremena bojeva protiv Turaka pod vodstvom Ugarske poslije konačne propasti srpske države, a uz to teme i junake iz hrvatske i bosanske povijesti i, dakako, lokalne teme. Sva su ta imena i događaji, kao i geografski nazivi u bugaršticama, ispremiješani, puni čudnih anahronizama, tekstovi su lišeni povijesne konkretnosti, duhovno su distancirani od historijskih potresa koje tematski opijevaju, zainteresirani za njih više estetski – baš kao što i bugarštica o Marku i Andrijašu pokazuje tako malo zanimanja za hajdučki život, koji joj je ipak bio tematska osnova.

Polazeći od podataka o tome gdje su bugarštice bile zapisane i od njihovih čakavskih i ikavskih jezičnih oznaka s elementima štokavštine, neki su autori, a prvenstveno Franjo Miklošič, bili mišljenja da su bugarštice po podrijetlu specifično hrvatske pjesme.²⁶ U novije vrijeme

²⁵ Miladinovci, Zbornik, 1861–1961. Izd. »Kočo Racin«, Skopje 1962, br. 252.

²⁶ Franz Miklosich, *Beiträge zur Kenntnis der slavischen Volkspoesie*. I. Die Volksepik der Kroaten. Denkschriften der Kais. Akademie, Philosoph. – hist. Cl., Bd. 19, Wien 1870.

donekle je srodna teza Goleniščeva-Kutuzova koji drži da su bugarštice nastale »u primorskim oblastima južnih Slavena među Splitom i Skadarskim jezerom, vjerojatno i u susjednim područjima Bosne i Hercegovine.«²⁷

Većina ostalih istraživača, polazeći s različitih stajališta i s različnom argumentacijom, mišljenja je da podrijetlo bugarštica treba tražiti znatno dalje, tj. prvobitno negdje na području Makedonije (i u vezi s bugarskim imenom), te u idućoj etapi na području donjeg Dunava među srpskim plemstvom pod ugarskom vrhovnom vlašću, da bi se zatim u povlačenju pred Turcima bugarštice prenijele na obale Jadrana.²⁸

Izneseni argumenti upućuju na to da bugarštice nisu izrasle autohtono na području Dalmacije, gdje su zabilježene. O tome govore imena epskih junaka i događaja iz srpske povijesti, onih istih koji su urasli i u temelje deseteračke junačke epike; zatim spominjanje kaludera, manastira, Svete gore i sl. u nekim bugarspticama, što po Bogišićevu zapažanju upućuje na podrijetlo tekstova iz pravoslavne sredine; primijećeni su i karakteristični tragovi feudalnih običaja, vazalnih odnosa, plemićke kurtoazije, koja bi mogla izvirati iz krugova srpskoga plemstva odgojenog uz ugarski Korvinov dvor; u stilskoj upotrebi dvostrukog epiteta u stihu bugarštice sagledao je Schmaus skrivene otiske dvorskoga viteškog junačkog društva, uz paralelni njihov trag i u Erlangenskom rukopisu. Napokon, i prepletanje čakavštine sa štokavštinom već u Hektorovićevim zapisima često se spominje kao trag podrijetla iz dublje unutrašnjosti.

Spominjem sve te momente sažeto, više u obliku informacije, bez ambicije da pokušam riješiti zagonetku podrijetla bugarštica. Izneseni argumenti koji upućuju na podrijetlo bugarštica iz unutrašnjih krajeva čine mi se prilično razložnima i pretežnim bi se dijelom mogli prihvatiti. Uz jednu ogradu: oni ne govore o samim bugarspticama nego o nama danas nepoznatim srodnim pjesmama koje su im prethodile i na njih utjecale, no nisu im bile jedini i isključiv izvor. Da su pjesme tipa bugarštice, ili bar vrlo srodne njima, već u ranom 16. stoljeću bile znat-

²⁷ Goleniščev-Kutuzov, o. c., str. 276.

²⁸ Spominjem nekoliko važnijih studija koje podrijetlo bugarštica otkrivaju u dubljem kopnenom zaleđu: Bogišić, o. c.; Jagić, o. c., te rasprava: *Grada za slovinsku narodnu poeziju*, Rad JAZU, knj. 37, 1876, str. 33-137; Soerensen, o. c.; Ante Petravić, *O postanku naših narodnih pjesama*. U knjizi: *Pete studije i portreti*, 2. izd., Zagreb 1937, str. 42-54; Murko, *Tragom...*, I, str. 220; Miodrag Lalević, o. c.; Isti: *Prilog proučavanju bugarštica*. »Prilozi proučavanju narodne poezije«, II, 1935, sv. 1-2, str. 7-17; Isti: *Bugarštice*, 2. izd., Beograd 1956; A. Schmaus, *Die balkanische Volksepik*, »Zeitschrift für Balkanologie«, I, 1962, str. 132-152 (posebno: str. 147-148); Grgec, o. c. (članak *Bugarštice*, str. 97-112); Vaillant, o. c.; Dagmar Burkhart, *Untersuchungen zur Stratigraphie und Chronologie der südslavischen Volksepik* (Slavische Beiträge, Bd. 33), München 1968. - Drukčije je mišljenje M. Arnaudova: on drži da su bugarštice preuzete direktno od Bugara, i to izravnim kontaktom među Dubrovnikom i Bugarskom (v. Arnaudov, o. c., str. 178-183).

no proširene među narodom na širokom području Hrvatske, vidjelo se iz usporedbe pjesme o Marku i Andrijašu s gradišćanskim pjesmama. Pjesme srodne bugaršticama, koje su im prethodile, morale su se od njih razlikovati i jezikom i stilom i duhom. Tragovi feudalnih odnosa i plemićkog ophođenja mogu se u bugaršticama opaziti, ali su oni tek djelomice preuzeti iz starijeg sloja pjesama i nisu slučajno preuzeti; velikim su dijelom ta obilježja preobražena, asimilirana, pa i iznova stvorena u bugaršticama tu na dalmatinskom tlu, kao izraz domaće ugladenosti te primorske urbanizirane sredine sa starim patricijskim tradicijama. Da li je stih bugarštice u onome metričkom obliku u kome ga mi poznamo nastao na tlu Dalmacije, ili je onamo donesen, također je nepoznato. Može se s mnogo vjerojatnosti pretpostaviti da je srodan dugi stih postojao u unutrašnjosti i utjecao na stih bugarštice.

Na srodnost stiha bugarštice s oblikom stiha u kopnenom zaleđu upućuje, među ostalim, i onaj već toliko puta spominjani »srpski način« kojim su Paskoj i Nikola bugarili svoje bugarštice.

*Recimo po jednu, za vrime minuti,
bugarštinu srednu i za trud ne čuti;
da sarbskim načinom, moj družo primili,
kako meu družinom vasda smo činili²⁹*

– kaže Nikola u *Ribanju*. Taj »srpski način« tj. melodija, primljena s kopnenog zaleđa, ne bi se mogla preuzeti kada oblici stiha ne bi bili međusobno približno srodni. Posebno upozorenje ribarevo da će pjesmu otpjevati srpskim načinom upućuje na to da je postojao i drukčiji, stariji, domaći način pjevanja takvih pjesama. To je primijetio i Bogišić kada je napisao: »Sam Hektorović, nazivljući taj način pjevanja »srpskim«, očevitno drži da je to pjevanje osobita napjeva, drukčije nego je obično možda bilo na Hvaru i u okolici.«³⁰

Ne ulazim u tačnost Hektorovićeve notnog zapisa melodije – kojemu neki muzikolozi u naše dane odriču kvalitet narodnog napjeva (L. Županović) – no držim da se spomenu »srpskog načina« pjevanja može vjerovati. Samo što ja taj »način« ne bih shvatila kao posebnu oznaku pripadnosti bugarštice, nego vidim u tome trag značajnih etničko-društvenih kretanja u burmome 16. stoljeću, kada je dolazilo do masovnih seoba stanovništva, do napučivanja obale i otoká žiteljstvom iz unutrašnjosti, srpskim a i drugim, koje je bježalo pred Turcima, i kojemu su hrvatski otočani starosjedioci, uz ostala imena, davali i srpsko ime; tada su nastajali uzajamni kontakti, utjecaji i preuzimanja nekih tradicija među starim i novim pučanstvom, svega onoga što se kasnije asimiliralo i pretopilo, a u Hektorovićeve spomenu »srpskog načina« pjevanja sačuvao se trenutak jednoga još neasimiliranog utjecaja. Čini mi se da je taj navod dragocjen prvenstveno kao povijesno-etnografska informacija.

²⁹ *Ribanje*, str. 42.

³⁰ Bogišić, o. c., str. 66–67.

Time dolazimo na kraju i do nekih posebnih folklorističkih zapažanja o bugaršticama u Hektorovićevoj *Ribanju*.

Hektorović je, naime, i nehotice bio naš prvi folklorist, čak bolji od mnogih koji su se kasnije bavili tim poslom. Kako je Grgec zapazio, Hektorović je prvi, već u 16. stoljeću, prikazao dvojicu narodnih pjevača.³¹ No nije samo to. Donoseći tekstove njihovih pjesama Hektorović je živo predočio situaciju u kojoj oni pjevaju, funkciju pjevanja: u idiličnom prikazu veslanja po tihome moru, uz slabi vjetar, ribari počinju pjevati bugaršticu, da im brže prođe vrijeme i da ne bi osjetili umor:

*Malo povozivši pri ner se umori,
riči potočivši Nikola govori:
Recimo po jednu, za vrime minuti
bugarščinu srednu i za trud ne čuti.*³²

Mnogi znameniti skupljači naših narodnih pjesama ostavili su nam samo gole tekstove pjesama te katkada još i ime kazivačevo. Hektorović je predočio kako, gdje i s kojom svrhom su ribari pjevali svoje pjesme. No da namjena i djelovanje pjevanja nisu bili samo praktični («za vrime minuti ... i za trud ne čuti»), otkriva pjesnik potkraj *Ribanja*, kada se on – koji je bio slušalac pjesama kakvi su bivali i toliki drugi slušaoci – ponovo prisjeća pjesama što ih je čuo »ke mi vele mile u sarcu još zvone« i kada pod dojmom bugarštica nostalgично o njima razmišlja:

*Gdi su sad vitezi, od kih pripivaste,
vojvode i knezi, kojih spominaste?
Na svit jih sada ni, jedva se ime njih
zna, rekbi u sni, kakono ljudi svih.
Kud oni pojdoše, i mi ćemo iti,
i gdi svi dojdoše, mi ćemo prispiti.*³³

Običan slušalac bugaršticu ne bi mogao na takav način izraziti svoj doživljaj pjesme koju je čuo niti bi o njoj filozofski razmišljao, ali i njemu donosi bugarštica nostalgичan doživljaj dalekih davnina.

Dok iz teksta *Ribanja* indirektno i pomalo nasilnim postupkom izlučujemo folklorističke obavijesti (ograničivši se samo na one o bugaršticama), dotle znamenito Hektorovićevo pismo prijatelju Pelegrinoviću sadrži čiste folklorističke komentare: o tome da je navedene bugaršticu prijatelj mogao možda već i od drugih čuti – što znači da su u ono doba te bugaršticu bile općenito poznate; o načinu kako se pjevaju, te o razlici u načinu izvođenja bugaršticu i pjesme (tačno: »bugarštica« i »pisan«); o tome da je Hektorović tekstove bugarštica vjerno zabilježio »budući

³¹ Vidi bilj. 6.

³² *Ribanje*, str. 42.

³³ *Ibid.*, str. 83.

mi draga bila vazda istina u svemu i toliko veće za što ktogodi bi čteći poznal da su riči novo složene i izmišljene . . .« – čime ponovo potvrđuje rasprostranjenost i popularnost tih bugarštica; o tome da se bugarštice općenito smatraju istinitima (»drže i scine bugaršćice za stvari istine, brez sumnje svake, a ne za lažne kako su pripovisti nike i pismi mnoge«); te napokon informira prijatelja i o tome kako su Paskoj i Nikola, po njegovu mišljenju, mogli naučiti te pjesme (»dim ti da je veće prilično k istini da su se oni od drugih naučili nego drugi od njih, a to jere su oni ribari i ljudi od mora, koji brodeći se nigda s ovim a nigda s onim ništo su od ovoga a ništo od onoga slišali i s pomnjom slišajuć naučili«).³⁴ I tako je Hektorović ne samo pribilježio stare i do danas gotovo najljepše naše narodne pjesme nego nam je i ostavio iscrpne informacije o tome kako su se one pjevale i u kojim zgodama, kako su ih ljudi prihvaćali, što su o njima mislili, na koji su se način te pjesme prenosile od usta do usta.

On je, napokon, prvi naveo i njihovo ime, ime koje se sačuvalo do danas, ali u promijenjenom obliku. Hektorović upotrebljava oblike *bugarščina* i *bugarščica*. Jagić se u studiji *Grada za slovinsku narodnu poeziju* služi terminom *bugarščica*. No već je Miklošič bio spomenuo i oblik *bugarštica*, što mu se činilo ispravnijom formom³⁵ a Bogišić je u svojoj poznatoj zbirci definitivno izmijenio *bugarščicu* u *bugaršticu* »radi prosta uzroka što mi više niti govorimo niti pišemo čakavski nego čisto štokavski«.³⁶ Da li je Bogišić bio u pravu kada je sam uveo izmijenjeni oblik imena bugarščica prema štokavskome modelu, otvoreno je pitanje. No za ovih gotovo stotinu godina oblik *bugarštica* općenito je usvojen, pa smo se i mi njime služili govoreći danas o Hektorovićevoj znamenitoj *bugarščici* – *bugarščini* o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu.³⁷

³⁴ Pismo se u cijelosti citira u Jagićevoj *Gradi* (v. našu bilj. 28), na str. 124–125. – Prije toga bilo je objavljeno u izdanju: *Pjesme Petra Hektorovića i Hamibala Lucića*, Stari pisci hrvatski, knj. 6, Zagreb 1874.

³⁵ Miklosich, o. c., str. 3.

³⁶ Bogišić, str. 32.

³⁷ Dalmatinski su pisci upotrebljavali i druge nazive za tu vrstu pjesama, kao bugarkinja i sl. Vidi *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, JAZU, Zagreb 1880–1882, s. v. Bugarštica (autor: Đ. Daničić). – O značenju naziva *bugarštica* i njegovu podrijetlu pisalo se veoma mnogo. Jedni ga izvode iz bugarskog imena (bilo kao etničku, bilo kao socijalnu oznaku za pastire, seljake); drugi ga povezuju s latinskom riječju *carmen vulgare*, a treći pronalaze kontaminaciju jednoga i drugoga značenja; napokon, ime se često povezuje i sa značenjem glagola *bugariti* (= tužiti, naricati). Više o tome vidi: Murko, *Tragom . . .*, I, str. 219–220; Jagić, *Bibliographischer Bericht*. Archiv für slavische Philologie, Bd. VII, 1884, str. 521; Jagić, *Južnoslav. nar. epika u prošlosti* (v. bilj. 4), str. 300–301; Jagić, *Gradja . . .*, str. 127–128; Goleniščev–Kutuzov, str. 275; Lalević, *Bugarštice* (1956), str. 12; Lalević, *Prilog proučavanju . . .* (v. bilj. 28), str. 12; Grgec, str. 98–100; Miklosich, str. 3; Petrovskij, str. 195–198; Bogišić, str. 30–32; M. Budimir, *Bugarški, bugariti, bugarštica*, »Prilozi proučavanju narodne poezije«, II, 1935, sv. 1–2, str. 18–19; Schmaus, »Ztschr. f. Balkanologie«, I, 1962, str. 147–148, i dr.